

hoe nauw het materiële en spirituele met elkaar konden zijn verweven en hoe moeilijk het is te beoordelen of het een dan wel het ander bij kloosterintrede (en dan zowel bij de vrouw als haar familie) de doorslag gaf bij gemaakte keuzen. Na de noten bij de diverse bijdragen en de lijst afbeeldingen wordt de bundel afgesloten met een lijst van publikaties van professor Bredero (115 nummers inclusief boekbesprekingen) en de lijst van intekenaren. Het is hoopelijk duidelijk: Bredero is een rijke tiende geschonken.

J. van Herwaarden

Y. G. Vermeulen, *Tot profijt en genoegens, Motiveringen voor de produktie van Nederlandstalige gedrukte teksten, 1477-1540* (Dissertatie Amsterdam 1986; Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1986, x + 307 blz., f55,-, ISBN 90 6243 059 7).

Middelneerlandici worden meer en meer mediëvisten. In de vorige eeuw, de tijd van de grote middelnederlandse tekstedities, waren ze dat op een bepaalde manier ook; nu stellen ze hun werk op een andere wijze in dienst van de geschiedwetenschap. Het gaat nu om de sociale functie van teksten met een verhalend karakter. Deze belangstelling uitte zich de laatste jaren vooral aan de universiteiten van Utrecht, Leiden, Amsterdam. Het hier te bespreken boek is een dissertatie die aan de Universiteit van Amsterdam werd verdedigd; promotor was H. Pleij, die zelf bijdroeg aan genoemd onderzoek naar het sociaal functioneren van teksten met zijn proefschrift over *Het gilde van de Blauwe Schuit* (1979). De bespreking daarvan in dit tijdschrift (1981, 363-364) bevatte lof voor 'het streven wat buitenshuis rond te kijken', maar ook kritiek op het historisch voorstellingsvermogen, op stijl en accuratesse van de auteur. Vermeulens boek wekt dezelfde reacties op. Ook dit werk heeft iets verfrissends omdat het verschillende soorten onderzoek combineert en omdat het niet al te onbelangrijke vragen stelt; maar ook hier vallen slordigheden op, een onverzorgde stijl, en het poneren van stellingen waarmee een 'gewoon' historicus voorzichtiger zou zijn; die zou niet spreken over 'het kwetsbare gevoelsleven van de middeleeuwer' (262), en betwijfelen of men voor de incunabeltijd wel kan zeggen dat '... de Latijnse teksten zich tot een principieel ander publiek richtten dan de Nederlandse' (deze zaak is ingewikkeld, kan zó niet afgedaan worden). En als Vermeulen in zijn *summary* stelt: '... in the 15th century the invention of the printing press brought about a *revolution* in the *distribution of texts*' (265, cursief B.E.) — dan spreekt hij zichzelf tegen, want eerder (19-20) verkondigde hij, in het kader van kritiek op E. Eisensteins *The Printing Press as an Agent of Change*, de 'evolutionaire' gedachtengang.

Iets wat men de auteur niet aan mag rekenen, maar wat ik hier bij uitzondering wèl zeg, is dat de uitgever (geen kleintje!) dit boek wel heel weinig 'genoechlijke' presenteert: dit is echt een te bleke en (in de noten) te kleine letter. Zo drijft men een auteur nog in de armen van zijn eigen tekstverwerker. Tenslotte nog: wat bevat deze Bibliografie? Geen lijst van geciteerde, maar naar het lijkt ook niet van gebruikte werken. Lijst van boeken die men eventueel met het onderwerp in verband kan brengen?

Maar nu de inhoud. Die bestaat uit 'motiveringen zoals die door producenten in de gedrukte werken worden vermeld, het constitueren van tekstgroepen aan de hand van die motiveringen en het bepalen van de betekenis van die motiveringen' (21). Dit komt neer op een onderzoek van vorm en inhoud van het 'voorwerk' in de Nederlandse boekproductie vanaf

het begin tot 1540, anders gezegd: van de presentatie van het werk door de drukker. Vermeulen zoekt de 'presentatie-kenmerken' (34); in de één of andere vorm treft hij die aan in 681 van de door hem achterhaalde 785 eerste drukken. (Op zich is het inventariseren en beschrijven van dit totaalbestand aan eerste Nederlandstalige drukken een belangrijk en verdienstelijk voorwerk voor deze studie geweest.) Het gaat hier om titelpagina, proloog, incipit-titel, losse titel, epiloog en colofon — deze moeten de consument informatie geven over tekst, schrijver, onderwerp, en hem tot kopen aanzetten. Illustraties vormen voor Vermeulen slechts een secundair presentatie-kenmerk; of boek-historici het hierin met hem eens zijn vraag ik mij af. Ik duid de kwestie even aan omdat die duidelijk maakt dat ook hier de criteria niet vaststaan: Vermeulen doet een origineel soort onderzoek, waarvoor ze nog gevonden moeten worden.

Daarmee komen we op de sterke kant van deze studie: zij bevat een poging om door te dringen in de zakelijke en ideële denkwereld van een buitengewoon interessante groep vroegmoderne ondernemers: de drukkers. Het boek is verwant aan de recente studie van Van den Oord over het Bossche boekbedrijf, 1450-1650 (1984), maar beoogt toch iets anders: daar ging het om productie-gegevens en om handel, hier om de afstemming op het 'geïntendeerde publiek'. Twee dingen zijn daarbij prijzenswaardig. Vermeulen probeert *alle* motiveringen uit die 785 eerste drukken te inventariseren en te rangschikken, en hij weigert bij voorbaat uit te gaan van hoe-dan-ook-vastgestelde genres. Op grond van zijn onderzoek van het gehele teruggevonden bestand wordt zijn uitkomst kwantificeerbaar, en doordat hij niet *a priori* tekstsoorten vaststelt vermijdt hij verstoring van zijn eigen poging om de drukkers-propaganda als leidraad voor een nieuwe indeling te gebruiken. Het is daarom eigenlijk jammer dat hij zelf zijn opzet meteen doorbreekt door tóch een overzicht te geven waarin het hele bestand volgens de oude genres van Nijhoff-Kronenberg wordt gepresenteerd (29-31): daar vinden we rubrieken als theologie, recht en economie, etcetera — die duidelijk in de tijd van de produktie van deze teksten geen 'geldigheid' hadden. Dit overzicht is volgens de auteur bedoeld 'als illustratie', maar van wat? Ik denk dat zich hier al verraad wat het boek niet heeft kunnen bieden: het tweede doel, het constitueren van tekstgroepen aan de hand van de gevonden motiveringen, wordt niet bereikt. Dat is niet erg, maar omdat dit niet duidelijk wordt gezegd, blijft de lezer zoeken. Hij vindt dan in schema 2 (188 vlg.) een indeling naar in-de-tijd-zelf-gebruikte benamingen: Almanach, Beleg, Bibel, etcetera. Die soorten blijken inderdaad vaak eigen-soortige aanprijzingen mee te krijgen: zo heet een bijbel vaak 'ghecorrigeert' (ook al is hij dat niet!), een heiligenleven 'wonderlijk' of juist 'waerachtig', een oefeninghe 'devoot'. Maar is er nu ook een omgekeerde relatie, in die zin dat, bijvoorbeeld, 'devoot' een voor ons nog onvermoede tekstsoort aanbeveelt, die behalve oefeningen ook ander benamingen dekt, of — ingewikkelder — gedeelten daarvan? Wat we nu leren is dat het veelvoorkomende 'nuttich' en 'profitelic' als aanbeveling wordt gebruikt voor religieuze werken, maar ook voor medische en historische (172). 'Blijkbaar is het nut niet alleen religieus van aard en wordt er meer in het algemeen bedoeld, dat men er iets uit kan leren'. Ija, maar draaien we zo niet om de — zelf gekookte — hete brij heen?

Het was, lijkt me, beter geweest als de auteur zich beperkt had tot het weergeven en bespreken van zijn gevonden motiveringen, zoals hij die biedt in een algemeen overzicht, en daarna specifiek voor vier van de kwalificaties: 'ghenoechlijke', 'troostelijk', 'nieu', en 'cort + waerachtig' (de laatste twee samengenomen). Dit zijn niet de meest-, maar wel veelvoorkomende. Er wordt door Vermeulen gewoekerd met de betekenis van deze aandui-

dingen, en hij haalt er veel uit: het melancholie-bestrijdende aspect van 'ghenoechlijc' bijvoorbeeld, en de verschillende soorten remediën, die 'troostelijc' kan geven. Soms zijn de resultaten een beetje triviaal: dat 'nieu' een veelvoorkomende aanprijzing is in nieuwstijdingen ligt wel erg voor de hand. Daar staat weer tegenover dat voor elk propaganda-woord wordt nagegaan of het uit de klassieke retorica stamt, en of het betekenis-verschuivingen heeft ondergaan. — Een losse opmerking: dat 'cort en waerachtig' veel wordt gebruikt om kronieken aan te prijzen die helemaal niet kort hoeven te zijn (241) is interessant, maar is er wel een zo directe relatie met *ontrijming* als op bladzijde 243 wordt gesuggereerd? De langademige dichters Jan van Boendale en Willem van Hildegarsberch zijn toch ook zeer nadrukkelijk 'waerachtig'? Met andere woorden: is het wel juist die twee begrippen te koppelen?

Zo blijft er veel te vragen; voor een deel komt dat doordat dit boek veel biedt maar ook veel suggereert. Misschien heeft de auteur te veel aan en van zijn bronnen gevraagd. Het is duidelijk dat ze soms echt niet meer te vertellen hebben. Maar er staat veel interessants in dit boek; het mag zich zeker adverteren als 'nuttich' en 'nieu'.

B. Ebels-Hoving

P. Bange, *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten* (Dissertatie Nijmegen 1986, Middeleeuwse studies II; Nijmegen: Centrum voor Middeleeuwse Studies, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1986, 323 blz., f37,50, ISBN 90 800063 2 7).

In dit proefschrift wordt verslag gedaan van een onderzoek naar een veertigtal laatmiddeleeuwse, in de Nederlanden circulerende spiegels en specula, waarin de lezers tot een juiste, christelijke levenswandel werden opgeroepen. Na een inleidend hoofdstuk waarin onder andere de vraag behandeld wordt waarom in de late middeleeuwen het begrip 'spiegel' zo vaak als symbool dienst deed, worden de veertig traktaten — waarvan de helft in de volkstaal en de andere in het Latijn geschreven zijn — afzonderlijk besproken. Deze analyse wordt gevolgd door een rond thema's gegroepeerde samenvatting van de gezamenlijke spiegels. Daarbij wordt geconcludeerd dat de auteurs aan hun lezers vooral praktische adviezen hebben gegeven zonder daarbij de eisen al te hoog op te schroeven. Men moest doen wat mogelijk was.

Vervolgens wordt aandacht geschonken aan de in de traktaten vermelde bronnen en exempla. Uitvoerig is nagegaan welke tekstgedeelten de auteurs aan anderen ontleend hebben. Of de toegevoegde lijsten van wie waar geciteerd is ook functioneel zijn, valt te betwijfelen. Mevrouw Bange wil voorts aannemelijk maken dat het gebruik van exempla kenmerkend is voor de spiegel-literatuur. Zij rekent de spiegels tot de *normatieve teksten*. Weliswaar sloten deze traktaten aan bij de laatmiddeleeuwse theologische discussies maar de lezers werden niet met gecompliceerde theoretische uiteenzettingen geconfronteerd. Het ging erom hen voor te houden hoe zij door hun eigen levenswandel konden bijdragen aan de verwerving van het eeuwig heil. Die lezers moeten vooral onder de geestelijken gezocht worden. In de traktaten werd het aardse leven nog steeds als een determinerend stadium voor het leven na